

Kęstutis Nastopka

LIETUVOS VIZIJA OSKARO MILAŠIAUS „SIMFONIJOSE“

Oskaro Milašiaus rinkinyje *Poèmes (Eilėraščiai)* simfonijomis pavadinti trys kūriniai – „Rugsėjo simfonija“ (toliau – RS), „Lapkričio simfonija“ (toliau – LS), „Nebaigtoji simfonija“ (toliau – NS). Tam pačiam ciklui priskirtinas eilėraštis „Nemiga“ (toliau – N)¹. Visus šiuos tekstus siejanti Lietuvos vizija leidžia juos laikyti homogeniškos estetinės struktūros variantais.

Pagrindinė Milašiaus poetikos problema – atskleisti kintančio pasaulio vienovę, nes visa jam, neišskiriant nė minties, yra nepaliaujama kaita. Pažinimas, jo supratimu, yra minties kelias nuo Skirties Slėnio* (*Vallée de la Séparation*) į Sueities Vietą* (*Lieu de la Conjonction*), pastangos suvienyti pasaulius ir širdis, kurie dūsauja ilgėdamiesi vieni kitų („Nihumim“). Simfonijų cikle skirtingų erdvių sankirtos vieta yra Lietuva. Gimtinė Šiaurė (*le Septentrion natal* – NS), vaikystės namai priešpriešinami Pietų pakrantėms (N), beprotiškai salai vidury jūros (RS), šaltoms kelionės užieigoms (N) kaip utopinė erdvė heterotopinei ir paratopinei erdvei. Išorinis pasaulis įsiterpia į namų erdvę egzotiškais augmenimis:

Ir oranžerijoje, inkrustuotoje senų laikų vaivorykšte,
Be abejonės, tebėra neužauga kaktusas ir geibi palmė,
Kadaise atkeliavę iš kokio laimės krašto? Ir vystančio heliotropo
Kvapas tebešėlsta per popietės karštliges? (RS)

Utopinę erdvę manifestuoja dvi figūros – „puikusiai suokalbininkas* sodas“ (*beau jardin complice* – RS) ir namai. Sodas išsaugo „prarastojo rojaus“ reikšmę, būdingą krikščioniškosios kultūros tradicijai, yra pasaulio ir širdies sueities vieta. Eilėraštyje „Nemiga“ rašoma:

¹ Simfonijų tekstas cituojamas laikantis Valdo Petrausko pažodinio vertimo. Pakeitimai žymimi žvaigždute.

...karšta ir tamsi rasa,

Svajojanti jūsų soduose ir žvilgsniu perverianti man širdį
Tenai, prarastame mano svyruoklių alėjos rojuje...

Ta pati figūra varijuojama „Rugsėjo simfonijoje“:

Mielas palieges erškėti kalvos pašlaitėje, ar pamatysiu
Kada nors tave? Ar žinai, jog tavo žiedas, kuriame šypsojo rasa,
Buvo širdis, tokia sunki nuo mano vaikystės ašarų?

Uždara namų erdvė saugo gyventojus nuo priešiško pasaulio jėgų.
Ji apkloja kalbantįjį „švelniomis dulkėmis kaip tas labai senas šnarani-
čias knygas“ (N). Tačiau drauge tai erdvė, atsiverianti į sodą, gardžiai
kvepianti „Šalta staltiese ir auksine paskrudusia duona / Ir senu
langu, atvertu birželio bitėms“ (N).

Namams priskiriamas laiko matmuo. Matomi „pro vaikystės kris-
talą“ (RS), jie priklauso „ūksmingoms protėvių valdoms“ (RS). „Ne-
baigtoje simfonijoje“ namai yra kartų sambūvio vieta:

Vaikystės namuose, nebyliuose, tamsiuose,
Užžėlusią parkų tankmėje, kur paukštis, nustėręs* ryto metą,
Miglotoje rasoje tyliai giedojo apie labai seniai mirusiųjų meilę.

Tenai, tuose erdviuose kambariuose snaudžiančiais langais,
Gyveno mūsų giminės protėvis,
Tenai parvyko numirt ir mano tėvas
Po ilgų kelionių.

Vaikystė aktualizuoja įžanginį, mirtis – baigiamąjį laiko aspektą.
Tie patys aspektai apibūdina namus „Rugsėjo simfonijoje“:

O vaikystės krašte! O ūksmingos protėvių valdos!
Žavioji apsnūdusi liepa, brangi rimboms bitėms,
Ar esi laiminga, kaip ir kadaise? O tu, auksinių gėlių skambesys,
Ar kerį kalvų paunksnę per baltos Miegančiosios Gražuolės

Sužadėtuves toje suplėkusioje knygoje,
Kurį taip malonu sklaidyti, kai vakaro spindulys
Krinta ant aukšto dulkių: ir aplink mus tyla,
Nebedūgia verpėjo voro ratelis.

Nutilęs verpėjo voro ratelis sustingdo buvusį kadaise laiką, jį
uždaro, nukelia anapus kintančio gyvenimo. Figūratyvinėje plotmėje

voras, chtoninis padaras, priešinamas bitėms, orinėms būtybėms. Tarp bičių audimo ir voro verpimo galima – bent jau lietuvių kalboje – įžvelgti semantines sąsajas. Veiksmažodis „austi“, apibūdinantis bičių veiklą (plg. aulas – avilys), turi keletą gretutinių reikšmių: gaminti audinį, šen ir ten bėgioti ar lakioti, varstyti, nuolat darinėti. Verpėjo voro ir audėjos bitės priešprieša grindžiama skirtingais judėjimo konceptais. Ratelio sukimasis ratu suponuoja pastovumą, o zigzaginis bičių lakiojimas – nenustygstantį judėjimą. Simfonijų cikle sustojusį, nebedūzgiantį ratelį atliepia miego motyvas, neutralizuojantis bičių lakiojimą: „Žavioji apsnūdusi liepa, brangi rimtoms bitėms“ (RS), „Kai auksiniame kaitros okeane dideli įdarbusių avilių vargonai / Giesmėmis šlovino miego dievus“ (N). Šitaip sustingdomas ir sustabdomas kadaise buvęs laikas.

Laiko sustabdymą palaiko vienatvės ir tamsos figūros, išnyrančios pačioje „Rugsėjo simfonijos“ pradžioje:

Būkit pasveikinta, ateinanti manęs pasitikti
 Mano žingsnių aidu iš tamsaus ir šalto laiko koridoriaus.
 Būkit pasveikinta, vienatve, mano motina.
 Kai džiaugsmas žingsniavo mano šešėlyje, kai juoko
 Paukščiai daužėsi į nakties veidrodžius, [...]
 Maščiau apie jus, vienatve, maščiau apie jus, vienišąją.

Vaikystės dienų vaiskumą nuolat ryškina sutemos. Paliktieji namai, „ūksmingos protėvių valdos“ (RS) guodžia „vasaros prieblandoje“ savo „keista, ūksminga ir gaivia siela“ (N). Jie pasirodo „nebylūs“ (*muette*) ir „tamsūs“ (*sombre* – NS), buvusios gražiosios vasaros vadinamos „tamsiomis“ (*obscur* – N), o rasa apibūdinama epitetais „karšta ir tamsi“ (*ardente et sombre* – N) arba „miglotą“ (*obscure* – NS).

Milašiaus Lietuvoje šviečia tik „vidinė“ (NS), „prisiminimų saulė“ (N), „skaisti vaikystės saulė“ (RS). Vienintelis dangaus šviesulys yra mėnuo – „sniego motina“, kurią skaistų sausį vainikuoja drignė (NS). Šviesotamsos žaismėje išsiskiria blausus vakarojimų ugnies švytėjimas. Pasakoriams, susirinkusiems prie šio židinio, atitaria čirškiantis svirplys, sumenkęs sakrališkos židinio erdvės palikuonis. Židinio ugnį, ženklinančią gyvenimo tęstinumą, kasdienybėje pakeičia žibintas. Blausi jo šviesa tamsioje galerijoje priešinama iškilmių lempų švytėjimui kaip paslaptis – iliuzijai:

Bet tu buvai mane sutikusi tik vieną vienintelį kartą
 Neįprastoje iškilmių lempų šviesoje

Tarp naktinių gėlių, ir buvo ten auksu tviskančių dvariškių,
Ir atsisveikinau tik su tavo atspindžiu veidrodyje.

Vienatvė manęs laukė su aidu
Tamsioje galerijoje. Ten buvo vaikas
Su žibintu ir kapinių raktu.
Gatvių žiema

Pūstelėjo man į veidą apgailėtina kvapą.
Man rodės, jog iš paskos eina verkdamas mano jaunystė;
Tačiau po lempa sėdėjo senatvė, pasidėjusi ant kelių
Mano Hiperioną: ir ji nepakėlė galvos.

Analizuodamas Junichiro Tanizaki „Šešėlio išgyrimą“, Jacques'as Fontanille pastebi: „Spindėjimas sietinas su erdve, šešėlis – su laiku. Išties, plisdamas akimirksnio greičiu spindėjimas neutralizuoja suvokimo laiką, skleidžiasi pirmiausia erdvės dimensijoje; ir priešingai, šešėlis, sukeldamas nepaslankumo įspūdį, sutirpdo erdvę ir atiduoda pirmenybę laikui.“² Ši išvada visiškai tinka ir Milašiaus „Simfonijoms“, kur šešėlis, prietema sustingdo laiką, sustabdo jį nekintančiame tęstinume. Šiame semantiniame universume išnyksta skiriamieji laiko požymiai, priešybės suartėja: „vasaros rytmečio prietema kvepia sniegu“ (N), „paukštis, nustėręs* ryto metą, miglotoje rasoje“ tyliai gieda „apie labai seniai mirusiųjų meilę“ (NS).

Prietemos pasaulyje spalvos prislopsta, išblunka: lapija „blyški kaip mirtis“ (LS), gražusis liūdesys vilki „blyškiai violetiniu rūbu“ (LS), pelkės yra numirėliška blyškios* (*livides* – RS), moteris pasirodo „skurdaus, liūdno ir atlaidaus rudumo apdaru“ arba suknia „želmėnų spalvos“ (RS).

Pasak Fontanille, šešėlis suaktyvina kitus nei regėjimas jutimus. Milašiaus „Simfonijose“ dominuoja klausos jutimai. Utopinė prietemos ir vaikystės erdvė yra skambantis universumas, kur viskas, neišskiriant nė tylos, suvokiama klausa. Ji yra svarbiausia bendravimo jungtis tarp žmonių ir daiktų, taip pat ir pačių daiktų. Garsai – nuo vos girdimos tylos – išsidėsto stiprėjančiu intensyvumu. Per skambias kaitras „visa, kas likdavo iš paunksnės ir tylos žemėje“,

² Jacques Fontanille „Le ralentissement et le rêve. A propos de l'Eloge de l'ombre de Tanizaki“, *Nouveaux Actes Sémiotiques*, Limoges: Pulim, 1993, nr. 26–27, p. 24.

glaudžiasi ramiame fontano vandenyje (RS). Šešėlis ir tylą susitinka „Nebaigtosios simfonijos“ pabaigoje:

Žinau,
Kur gervuogės tamsiausios; aukšta žolė,
Kurioje parmušta statula slėpė savo veidą,
Mano draugė, ir driežai seniai žino,
Jog aš – taikos pasiuntinys, jog niekada negriaudžia
Mano šešėlio debesyje.

Vasarą labai senos šnarančios knygos „dvelkia vėju“ (N) ir kartu su vapsvos švystelėjimu vėjyje girdėti „ašaros skambtelėjimas* ant karsto“ (RS). Taip pat vasarą „sparva, vaikystės dienų draugė“, dūzgia mėlynėje (N) ir įgaliotas sakytojas klausia: „Ar* vėjo muaras ten vis dar driekias / Per liūdną ir gražią griuvėsių žolę ir pūkuotos kamanės / Dūzgimas, saldus it medus, nenuščiūva per patį karštį?“ (RS).

Rudenį „vieno vienintelio lapo kritimas / Pripildo siaubo bežadę miško širdį“ (RS), sode „romus* genys kala savo meilės karstą / Ir meldžiasi varlė nebyliuose* melduose“ (RS). Metų ciklui baigiantis garsai intensyvėja: „Paskui ateidavo Ruduo, girgždėdamas ašimis, šulinių svirtimis ir trinksėdamas kirviais“ (RS), rudenį „girdėti tuščias ledinis kibirų tarškesys prie šulinio“ (LS) arba kaukši kirviai migloje (NS). Atrodo, tarsi triukšmo stiprėjimas lydėtų tirštėjančią tamsą, tarsi blyškius vasaros šešėlius atlieptų tylą, šnarėjimas ir dūzgimas, tai yra švelnūs garsai, o rudenio sutemas atitiktų šiurkštesni garsai.

Tai, kas pasakyta apie gamtos garsus, tinka ir kultūros sferai. Kai žieduose skendo kalva, „auksiniame kaitros okeane dideli įdarbusių avilių vargonai giesmėmis šlovino miego dievus“ ir buvo girdėti šventas vidurdienio balsas, skambantis gėlėse (N). Ruduo yra „tas metas, kai mūsų krašto vėjas [...] nakties griuvėsiuose dainuoja senas dainas apie vaikų vagilę“ (NS) ir kai aidai „numirėliškai blyškiose* pelkėse užtrukusio medžiotojo riksmas“ (RS).

Utopinei skambančiai prarastos vaikystės erdvei priešinama heterotopinė erdvė, kur kalbantysis, atskirtas nuo savo vaikystės, susitinka su senatve. Šioje erdvėje tylą nebeskamba, nebepadedą bendrauti su daiktai. Ji virsta nebylumu, tai yra auditoryvine mirties figūra:

Toji tyla kvepėjo* grūdais,
 Aptiktais kape; ir tu veikiausiai esi regėjusi
 Tas tylių vietų samanas, palaidotųjų seses,
 Pilno, virš Memfio pakibusio mėnulio spalvos. (NS)

Paskutinėse „Rugsėjo simfonijos“ strofose kalbantysis akistatoje su senatvės nebylumu tuščiai stengiasi perprasti bėgančio laiko ženklus:

Vienas priešais bežadžius senatvės ledynus! Vienas
 Su vardo aidu! Ir baimė dienos, ir baimė nakties
 Lyg dvi seserys, susitaikiusios nelaimėje,
 Stovi ant miego tilto ir moja viena kitai, moja!

„Tyluma nebemylėjo manęs“ – skelbiama „Nebaigtojoje simfonijoje“. Kalbantysis norėtų išgirsti „žingsnio aidą“, „senos pelės krebždesį“, „nes tai, kas graužė širdį, buvo be garso“ (NS).

Nebylumas reiškiamas ir eksteroceptyviomis, ir interoceptyviomis figūromis: „šalta, riebi, raupsuota žolė / Kratys tenai savo tuščius žiedus / Į bežadį upelį“ (LS), „Tai buvo tas pats kambarys, / Tik šaltas amžinai, tik nebylus, tik pilkas. / Jis atrodė jau visiems laikams užmiršęs / Anų vakarojimų ugnį ir svirplį“ (NS). Kalbančiojo širdis yra „sugniuždyta“, „nebyli, priešiška ir šalta kaip kelio akmuo“ (RS). Nebylumo loginis papildymas – kurtumas:

– Mano širdis vienai viena šaltoje užėjoje, ir nemiga
 Stovi sename spindulyje įsistebeilijusi į mano seną veidą,
 Ir niekas, niekas prieš mane dar nebuvo supratęs, iš kiek mirčių,
 Kurčių, neatšaukiamų, susideda šios gyvenimo dienos! (N)

Kitas pojūtis, suaktyvėjantis tamsoje, nors ir ne taip akivaizdžiai kaip klausa, yra uoslė. Tarsi sulėtėjęs, sustingęs laikas įsikūnytų pasaulio skleidžiamuose kvapuose: „Gimtinėje Šiaurėje, kur nuo ežerų didžiųjų lelijų / Kyla pirmųjų laikų kvapas, prasmegusių pasakų obelynų ūkas“ (NS). Kita vertus, susidaro įspūdis, kad daiktų kvapas priklauso nuo jų buvimo laiko: „tas labai senas šnarandis knygas, kurios dvelkia vėju“ (N), „Biblija, Getė, rašalas, nuo senumo paplėkęs“ (LS), „Žema griūvanti siena, kurioje snaudė* / Senų, senų lietu kvapas“ (LS), gardžiai kvepianti šalta staltiesė ir auksinė paskrudusi duona, ir senas langas, atvertas „birželio bitėms“ (N), „ir tas senas, senas Kalėdų šerkšno dvelksmas* plaukuose“ (RS), „vys-

tančio heliotropo kvapas tebešėlsta per popietės karštliges“ (RS). Tiktai vakare vaikiška lovelė kvepia gėlėmis (RS), o gėlės savo ruožtu stipriausiai kvepia priešmirtinėje popiečio agonijoje (RS).

Įdomu, kad slopūs nykimo ir puvimo kvapai apibūdina sinkretinį Lietuvos vaizdinį ir Milašiaus eilėraštyje proza „Tos žemės vardas – Lietuva“³: „saldrūgštis kvapas, nelyginant išvirtusio karštinčiaus medžio, samana užkloto, ar griuvėsių po lietaus, kai vasara jau baigias“, „plėkstančių miškų garai“, „linų markos tvaikai“, „rudeinis dvelksmas, kuris yra lyg siela Lietuvos“.

Dviejų jutiminių pasaulių – tamsos bei tylos ir šviesos bei garso – priešstata koreliuoja su dviejų pagrindinių gamtos elementų – vandens ir ugnies – priešprieša. Milašiaus sutemos ir tyla išnyra iš vandens. Skambioje kaitroje „visa, kas likdavo iš paunksnės ir tylos,“ priglausdavo išmintingas fontanas, „taip ramiai ir taip žaviai žvelgiantis“ (RS); prarastame svyrrokučių alėjos rojuje žvilga „karšta ir tamsi rasa“ (N); „varganas akmuo, kadaise iškritęs iš gražaus ir žiauraus vaiko rankų“ ilsisi „tamsaus ežero dugne“ (RS); „tamsus gražiaveidis debesis“ lieja „gaivią savo širdies užuojautą ant slopančių javų ir ant ištroškusio akmens“ (N). Fontanas, ežeras, rasa, lietaus debesis yra tyro ir tamsaus vandens figūros. Šitokiam vandeniui priešpriešinamas drumstas stovintis vanduo: „numirėliškai blyškiose* pelkėse užtrukusio medžiotojo riksmas“, „vėjas dvelkia vilkais, pelkių žolėm ir klojėjančiais linais“ (NS).

Spindėjimą ir triukšmą lydi ugnies metaforos: griuvėsiai pasirodo besą „saulės spalvos“ (NS); „vystančio heliotropo kvapas tebešėlsta per popietės karštliges“ (RS); „Kerintis archipelagas“ ir „Vidurio sala“ dingsta užsnūdusi „prie kiklopo iš lavos kojų“ (NS). Tačiau šiai spindinčiai neigiamai ugniai čia pat priešpriešinama švytinti tamsoje ugnis: „anų vakarojimų ugnis ir svirplys“ (NS) arba „ilgų vakarojimų ugnis“ (N), migloje degantis žiburys ir kaukšintys kirviai (NS) arba „vaikas su žibintu ir kapinių raktu“ (NS). Tai pačiai paradigmą priklauso „skaisti vaikystės saulė“ (RS), „prisiminimų saulė“ (N) arba „vidinė saulė“, kylanti „virš seno atminties krašto“ ir lyginama su Meile (NS).

³ Tai Milašiaus viešos paskaitos, skaitytos Paryžiuje 1919 metų kovo 29 dieną, atkarpa. Kaip eilėraštis proza ji paskelbta 1942-aisiais Milašiaus atminimui skirtoje publikacijoje žurnale *Poesie* 42. Į lietuvių kalbą šį eilėraštį išvertė Antanas Vaičiulaitis. Žr. O. Milašius, *Septynios vienatvės*, Chicago, 1979, p. 23–24.

Šiuos du vandens ir ugnies pavidalus semiotiniame kvadrato galima šitaip atvaizduoti:

/Gyvenimas/ tyras vanduo	/Mirtis/ ryškiai spindinti ugnis
/Ne-Mirtis/ švelniai švytinti ugnis	/Ne-Gyvenimas/ drumstas stovintis vanduo

Savo ruožtu sudvejinami ir kiti du pagrindiniai elementai – žemė ir oras. Kaip ir švytinti ugnis, žemė, kuriai dažniausiai atstovauja metoniminė augmenijos figūra, neigia mirtį ir nykimą: „aš esu matęs daugel kapų, kurių anga – vienų rūdžių ir gėlių“ (RS); „Toji tylą kvėpėjo* grūdais, / Aptiktais kape“ (NS); „Pirmoji kregždė skrenda, / Skrenda virš dirvų skaisčioje vaikystės saulėje“ (RS); „Per liūdną ir gražią griuvėsių žolę“ (RS); „ant mano sesers, griuvėsių rožės“ (N); „mielas paliegęs erškėtis kalvos pašlaitėje“ (RS). „Rugsėjo simfonijoje“ motina vienatvė pasirodo suknia „želmenų spalvos“. Iš šių pavyzdžių matyti, kad žemė kaip ir spindinti ugnis įgyja ir mirties funkciją: ją primena kapai, „kurių anga – vienų rūdžių ir gėlių“, griuvėsių augmenija ir tai, kad kalvos pašlaitėje erškėtis – Ne-Mirties figūra – auga „paliegęs“.

Analogiškai sudvejinamas oras, kurį dažniausiai manifestuoja vėjas. Nors „vėjo muaras“ – gyvenimo figūra – „vis dar driekias per liūdną ir gražią griuvėsių žolę“, bet „vapsvos švystelėjimas vėjyje“ kartu su „ašaros skambtelėjimu ant karsto“ primena gyvenimo trapumą (RS). Akivaizdžiai neigia gyvenimą vėjas, dvelkiantis „vilkais, pelkių žolėm ir klojėjančiais linais“ ir nakties griuvėsiuose dainuojantis „senas dainas apie vaikų vagilę“ (NS).

Apibendrinę visus šiuos duomenis, sudarome tokį kvadratą:

/Gyvenimas/ tyras vanduo gaivinantis vėjas	/Mirtis/ spindinti ugnis mirties žemė
/Ne-Mirtis/ švytinti ugnis žydinti žemė	/Ne-Gyvenimas/ drumstas vanduo mirties vėjas

Milašiaus „Simfonijose“ Lietuva yra kalbančiojo kognityvinės veiklos objektas. Remiamasi prielaida, kad sveiko proto pasaulis sutampa su šviesos pasauliu, kuriame nėra vietos paslapčiai:

... o ten, po dešinei,
Gražioje progumoje miškelio vidury,
Saulės spalvos griuvėsiai! Ir ten – jokių
Slaptų takų! (NS)

Kitaip tariant, saulės šviesoje teigiamos tik akivaizdžios tiesos – kad pasaulis krypsta į mirtį. Akivaizdi sveiko proto tiesa paneigia pasaulį kaip ieškomą vertės objektą ir kognityvinį subjektą kaip vertės ieškotoją. Todėl griuvėsių spalva sutampa su saulės spalva.

Tačiau jei poezija turi prasmę, tai tik paneigdamą sveiko proto pasaulį ir mesdama iššūkį mirčiai. Štai dėl ko poetas siekia paneigti pražūtingą akivaizdybę keisdamas ją pretenduojančia į amžinybę svajone. Išsvajotas pasaulis santykiauja su akivaizdybe kaip autentiška tiesa su apgaule, tačiau jis nėra įmanomas /galėjimas būti/.

„Simfonijose“ vietoj nuvertintos šviesos teigiamos slaptos ir išsvajotos sutemos. Šviesos pasaulis yra sustingęs – jo signifikatas visada tas pats. Sutemų pasaulis nuolat kinta, įgyja vis naujas reikšmes. Nutrindamas skirtybes, skatindamas abejonę ir netikrumą, jis atsiveria svajonei. Tik jis vertas būti ieškojimo objektu. Abejonės ir netikrumas žadina poeto norą būti ir prievolę būti, o tai, pasak Algirdo Juliaus Greimo, jau yra prasmės iškreipimas. Bet toks iškreipimas, atveriantis kitos, galbūt autentiškesnės tiesos galimybę – bent jau taip sprendžia poetas – kaip tik ir yra būdingas poezijai estetinis judesys. Estetinis diskursas gali būti sukurtas tik išjudinus sveiko proto pasaulį, kai iš blausių šešėlių ima skliti naujos prasmės švytėjimas ir iš tylos gelmės gimsta nauja kalba. Šitai Lietuva nustoja buvusi paprasta geografinė realybe ir tampa estetinė vertybe.